

HAVRANCSIK DÁNIEL

MAX WEBER ÉS ALFRED SCHÜTZ: MEGÉRTŐ SZOCIOLÓGIAI ALAPVETÉSEK*

Összefoglalás. Az 1920-as évek közepétől kezdve Alfred Schütz Max Weber megértő szociológiájának konstruktív kritikájaként vezette be a társadalomtudományok ismeretelméleti megalapozását célzó programját, ami az 1950-es években az életvilág általános struktúráinak mind átfogóbb leírásában teljesedett ki.

Tanulmányomban arra a kérdésre keresek választ, hogy mennyiben helyes a Schütz által mindvégig a weberi megértő szociológia „megalapozásának” tekintett sajátos teljesítményt az eredeti koncepció folytatásaként értékelnünk.

Az elmélettörténeti viszonyok tisztázása és a szerzők módszertani nézeteinek összevetése során igyekszem bemutatni a két program egyezéseit és különbségeit, valamint kísérletet teszek arra, hogy néhány az elemzés során felmerülő szempont alapján megállapítsam, mennyiben tekinthető a schützi variáns a weberéhez képest előre- vagy visszalépésnek.

Kulcsszavak: Alfred Schütz; Max Weber; megértő szociológia; ideáltípus; interszubjektivitás

Abstract. From the middle of the 1920s on, formulated as a constructive critique of Max Weber’s interpretive sociology, Alfred Schutz developed a programme for the epistemological grounding of the social sciences, which during the 1950s evolved into an extensive analysis of the general structures of the life-world.

In my paper, I would like to evaluate, whether it is correct to interpret Schutz’s particular undertaking, which he himself considered as the “grounding” of Weberian interpretive sociology, as a continuation of the original project.

By the clarification of the historical-theoretical relations and the comparison of the methodological views of the authors, I attempt to uncover the convergences and divergences of the two programmes, and by taking into consideration certain factors emerging from the analysis, I try to measure, to what extent can we consider Schutz’s variant as a progress or a step back compared to Weber’s original project.

Keywords: Alfred Schütz; Max Weber; interpretive sociology; ideal type; intersubjectivity

Alfred Schütz, az osztrák származású társadalomtudományos elméletalkotó Max Weber megértő szociológiai koncepciójának konstruktív kritikájaként vezette be a társadalomtudományok ismeretelméleti megalapozását elvégezni óhajtó programját. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy mennyiben tekinthető az egyre erőteljesebb fenomenológiai hatások mellett formálódó schützi elmélet az eredeti koncepció örökösének, és mennyiben tartható a közkeletű – és egyébiránt maga Schütz által is képviselt – vélekedés, hogy voltaképpen a weberi program ismeretelméleti megalapozásáról van szó. Elemzésem nem törekszik teljességre: a schützi

* Témavezető: Felkai Gábor.

teljesítményt kifejezetten a weberi megértő szociológiával való viszonya alapján értékelem. Ebből a döntésből következik, hogy az elemzés megtöri az életmű egységét, ugyanakkor talán lehetőséget biztosít a megítélésem szerint a szakirodalomban is gyakori felületesség meghaladására, ami Weber és Schütz viszonyának kezelését illeti. Megállapításaim szigorúan e háttér figyelembevételével értelmezendők.

Eredményeimet megelőlegezve: jogosnak tartom Schütz munkásságát a megértő szociológia elképzelésével összefüggésben tárgyalni, de csak azzal a nagyon határozott megkötéssel, hogy a Schütz-féle megértő szociológia a weberi *alternatívája*: noha a két program számos ponton kapcsolódik, és eltéréseiben látszólagos komplementaritást mutat, összeegyeztethetőségük legalábbis kétséges, kritikátlan összekeverésük pedig mindkét szerző mondanivalóját lényeges pontokon torzítja el.

A megértő szociológia programja

Max Weber a módszertani álláspontját némileg töredékes formában vázolta fel: még a kiérleltebb tanulmányok, mindenekelőtt a *Gazdaság és társadalom* című főmű bevezetője is csak a korábbi fogalmazványok és más, jellemzően kollégáival szembeni kritikái ürügyén megfogalmazott írások ismeretében értelmezhetőek pontosan (Weber 1985a, 1987, 1998, 2003).¹ E töredékesség részben annak tudható be, hogy Weber voltaképpen empirikus kutatóként kifejtett aktív tevékenysége – számára részben terhes (Mommsen 2000), ám szükséges – melléktermékeként fogalmazta meg metodológiai elveit. Weber fellépésének kitüntetett jelentőségét az adja, hogy ő volt az első, aki *tudományfilozófiai* igénnyel taglalta a kor német humán tudományát régóta foglalkoztató kérdést: miként alapítható meg az a tudomány, ami – szemben a természettudományokkal – a lélek és a történelem, vagyis az ember tudományaként a szellem önreflexiójának organonjaként szolgálhat. A kérdés, melyre a választ Weber is kereste, és melyet Alfred Schütz műveiben oly sokszor ismételt el, így hangzott: hogyan tesz szert a tudomány által igényelt objektivitásra a szubjektivitás mozzanatát őrző ismeret? (Erdélyi 1993: 35). Weber szakítva Dilthey beleérzés-elméletével, amely a tudományos szellemiséggel összeegyeztethetetlen irracionális bélyegét hordozta, és meghaladva a neokantianizmus tudományra vonatkozó elképzeléseit, a történeti iskola és az osztrák gazdaságtan közti híres módszertani vita tapasztalatait felhasználva alakította ki a megértő szociológia a megértést (*Verstehen*) a társadalomtudományos oksági magyarázatok kiiktathatatlan elemeként bevezető módszerét.² Az oksági magyarázatnak a történeti-kulturális tapasztalatokhoz nem idomuló naturalista törvénytudományi variánsát Webernél a történeti egyediségek szinguláris oksági elemzése váltotta fel, melyben az oksági magyarázó elemek közt az általános természettörvények merevségétől mentes emberi szubjektív értékelés, értelmezés, akarat került a döntő helyre.³ Az ideáltipikus módszer (Weber 1985b, 1987, 1998) szintézisében összhangra talált az egyediségeket egyediségükben megragadó kultúrtudományos és az általános magyarázati sémákat propagáló természettudományos megközelítés, és így lehetségessé vált a „történeti individuumok” tudományos igényű összehasonlítása, és ezen individuumokat individualitásukban meg nem sértő általánosabb

¹ Az életmű egységének problémájához lásd Ringer 1997, Mommsen 2000.

² Lásd Erdélyi 2003b, Ringer 1997, vö. Winch 1988.

³ Az oksági elemzés weberi módszeréhez lásd mindenekelőtt Ringer 1997.

magyarázó modellek kialakítása. Weber ezzel új szinten rögzítette meg magyarázat és megértés (Droysen, majd Dilthey), nomotetikus és idiografikus (Windelband), természettudományos és kultúrtudományos magyarázat (Rickert) vitáját. A kapocs melyet Weber létesítet általános és egyedi között, nem bizonyult tartósnak, és a „történelem és teória” közti háború a Weber létrehozta egyezség felbomlása után ma is folyik (vö. Zaret 1980).

A történelmi és kulturális meghatározottságoknak azonban nemcsak a vizsgált tárgyra, de a vizsgáló személyére is bélyegét rányomó konstitutív jelentőségét mélyen belátó Weber józansága nem képezte részét annak az örökségnek, amit a közvetlen utódaiként fellépő elméletalkotók, birtokukba vettek. A két ma már klasszikusnak számító teoretikus, Alfred Schütz és Talcott Parsons olyan elméleteket alkottak, melyek közt jóformán csak egyetlen hasonlóság volt: a Weber által minden társadalomtudományos vizsgálat alapját alkotó történelmi egyediség elemének feladása a generalizálás érdekében (Havrancsik 2012, Zaret 1980). Véleményem szerint máig érezhető annak a hatása, hogy a 20. század középső harmadában a szociológia fellegvárában, az Egyesült Államokban két ilyen, Webert a történelmi és kulturális egyediségek jelentőségét lepárolva meghaladó elmélet között folyt a harc.

Alfred Schütz és az értelem genezisének problémája

Hogyan lehetséges az egyes emberek szubjektív értelemtulajdonításaira vonatkozó objektív érvényű tudományt létrehozni? – kérdezte oly sokszor Schütz (pl. 1967: 223) a kérdést ebben a formában explicite meg nem fogalmazó Weberrel együtt, de a nagy elődhöz képest számára más jelentést hordoztak ezek a szavak. Weber volta-képpen a klasszikus német szellemtudományos probléma megoldását kereste: a Gustav von Schmoller és a német történelmi iskola, valamint a Carl Menger és az osztrák közgazdaságtan közt kipattanó módszertani vita, mely a történelemnek a közgazdaságtani magyarázatban való jelentőségét firtatta, Webert mint határozott történelmi szemléletű és az általános magyarázatot kizárólag a történelem figyelembevételével elképzelhetőnek tartó gondolkodót érintette. Míg Weber – a kétségtelen osztrák gazdaságtani benyomások ellenére is, a historizmus *kritikai megújítójaként* is (Ringer 1997) – a történelmi iskola képviselője volt, addig Schütz az osztrák közgazdaságtani hagyományhoz kötődött, mely a történelmi iskola ellenében nem a történelmi egyediségükben kialakult intézmények összefüggésrendszerében, hanem a történelmi kontingenciák által meg nem ingatott érvényességű általános érvényű törvények felkutatásaként képzelte el a közgazdaságtan feladatát. A német kollégáikhoz hasonlóan a megértés kérdésével küszködő, ugyanakkor az *a priori* érvényes⁴ magyarázatok kialakítását feladatukul kitűző bécsi közgazdászok szellemi műhelyében, Ludwig von Mises híres tanítványi körében szocializálódó Schütz számára az objektivitás és a szubjektivitás *többet* jelentett, mint Webernek. A tudományos objektivitás kérdésének vonatkozásában az osztrák közgazdászok egyenesen a Bécsi Kör kihívásainak voltak kitéve, és mint a historizmus esküdt ellenségei, nem reménykedhettek az objektivitásról lemondó, irracionalista szellemtudo-

⁴ A látszólagos ellentmondás szertefoszlik, ha túllépünk a gyakori félreértésen, miszerint az osztrák gazdaságtan a Methodenstreitben a *természettudományos* magyarázati modellt képviselte volna. Valójában az iskolát már Mengertől fogva a leghatározottabb antipozitivizmus és a gazdasági cselekvő döntéseinek alapját képző *értékek* kalkulálhatatlan *irracionális* mellett állásfoglalás jellemezte.

mányos magyarázathoz való menekülésben, a szubjektivitás vonatkozásában pedig kénytelenek voltak belátni – melyet végül talán csak maga Schütz tett meg –, hogy nem sajátjuk a „beleérzés” kielégítő alternatívája.⁵ Az objektivitás és a szubjektivitás összeegyeztetésének problémája ebben a kiélezett formában került terítékre Schütznel. A szubsztantív empirikus eredmények iránt elkötelezett Max Weber minden bizonnyal meglepve állt volna a délnyugatnémet neokantianizmus tudományelméleti belátásaitól jóformán érintetlen, ám a legkevesebb két tudatfilozófiai irányzat aporiáiba belebonyolódó, és azokat progresszív formalizálással feloldani vágyó schützi megoldás előtt.

Schütz az osztrák gazdaságtan megoldatlan elméleti problémájaként találkozott a cselekvő személyek egymásra irányuló megértésének kérdésével. Mentora, Ludwig von Mises tanácsára Max Weber módszertani írásainak tanulmányozásába kezdett, ahol megtalálta ugyan a társadalomtudományok kialakításának alapját, az eredeti kérdés megoldását viszont nem. A döntő áttörés akkor következett be, amikor Schütz megismerkedett Edmund Husserl időtanulmányaival. A fenomenológia módszere lehetővé tette a szubjektív értelmi viszonyok tisztázását, és megadta Schütznek az interszubjektivitás-kérdés Husserlével párhuzamos, de attól döntő pontokon eltérő társadalomtudományos célú exponálásához.⁶

Mikor Schütz az értelem létrejöttét és áramlását vizsgálja, akkor voltaképpen nem az empirikus kutatónak nyújt szakmai tanácsokat, hanem a megértés tulajdonképpeni lehetőségét kutatja. A szakirodalom ezt általában protoszociológiának nevezi. A cél a megértés általános érvényű elméletének kidolgozása. Ebben a programban elégséges a szubjektivitást formálisan, mint a szubjektivitás általános jellemzőit megtartani, és indokolt az elvonatkoztatás a megértendő egyedi jegyeitől. Ez az elméleti döntés teszi lehetővé, hogy Schütz meghaladja a romantikus pszichologizmus irracionalitását, mentesüljön a historizmus minden egyediséget feloldhatatlan lényegként megragadó terhes örökségétől, és elkerülje a kísérleti pszichológia objektivizmusát. Azonban miként ezt később látni fogjuk, a lépés olyan mérvű formalizálódás előtt nyitja meg az utat, amely a modell messzemenően ideális szinten való megrögzítéséhez vezet, ami aztán a konkrét elemzési szituációkban való alkalmazhatóság lehetőségét is kérdésessé teszi.

Schütz nem az alapvető társadalmi jelenségek invariáns jellemzőit, hanem a háttérükül szolgáló társadalmi világ – később életvilág – általános struktúráit kívánta leírni protoszociológiájában (Heap–Roth 1973, Eberle 2014).⁷ A természetes beállítódás konstitutív fenomenológiája nem a transzcendentális fenomenológia, hanem a fenomenológiai pszichológia részét képezte a husserli elképzelések szerint. Ebben a programban nem kerül sor transzcendentális redukcióra, és a természetes beállítódást leküzdő epochét is csak addig kell fenntartani, ameddig azt a természetes beállítódás vizsgálata megköveteli. A fenomenológia által biztosított módszertani következetesség jó szolgálatot tett Schütznek, de a fenomenológiai eredményeket a fenomenológiai reziduumok szintjéről átemelve éppen a természetes beállítódás szférája, az életvilág vizsgálatára használta fel.⁸

⁵ Pedig ezt a kiindulópontjának a gazdasági cselekvő szubjektív döntését megtevő elmélet fokozottan megkívánta.

⁶ Lásd még Havrancsik 2016a.

⁷ Említésre méltó, hogy a szakirodalomban az a gondolat is felmerült, hogy a tulajdonképpeni eidetikus szociológia nem más, mint Georg Simmel formális szociológiája (Backhaus 1998).

⁸ Ennek körülményeihez lásd Schütz 1962a: 132, Karácsony 1995, Natanson 1970.

Korai fő művében Schütz még némileg bizonytalan volt a kérdésben, hogy az akkor általa még társadalmi világnak nevezett életvilág konstitúciója lehetséges-e a fenomenológia eredeti egológiai keretei közt (Schütz 1932, 1967). A későbbiekben ezt a lehetőséget elvetette, és mind az egológus, mind – a Schütz által oly sokat bírált híres Ötödik karteziánus elmélkedés szerzőjeként megnyilatkozó – transzcendentális interszubbektivitás-teoretikus Husserl által megnyitott aporiáktól elfordulva önálló fenomenológiai programot kezdett el követni (Schütz 1966). Schütz az interszubbektivitás konstitúciójának a pifenomenális-prepredikatív szinten való megközelítésének feladásával és az életvilág *a priori* adottságának elismerésével tette meg azt a döntő lépést, ami megnyitotta az utat elmélete tudásszociológiai programmá való bővítése előtt.⁹ Ez az új, az eszmék és érdekek viszonyait kutató megszokott kultúraszociológiai inspirációjú tudásszociológiától erősen eltérő, az életvilág strukturálódását vizsgáló variáns a tudásszociológia és általában a szociológiaelmélet területének forradalmi kibővítését tette lehetővé (vö. Berger–Luckmann 1998, Némedi 2005). Schütz az ismeretek típusos voltára, az értelmi szelekciót vezérlő relevanciaszempontra és az általános „horizontális” fenomenológiai szemléletre támaszkodva végezte el az életvilág általános strukturáltságának leírását (vö. Dreher 2011). A megértő szociológia tekintetében mindennek az a jelentősége, hogy tematizálta azt az addig nem vizsgált területet, ami a megértést lehetővé tevő általános alapnak tekinthető.

Schütz Weber-kritikája

Schütz könyve, *A társadalmi világ értelemtelő felépítése*, 1932-ben jelent meg (Schütz 1932, 1967), pontosan tizenkét évvel az után, hogy Max Weber munkájának tanulmányozásába kezdett (Barber 2004: 26). A később a fenomenológiai ihletettséő általános protoszociológiában kiteljesedő munka ekkor még a bécsi közgazdaszokat foglalkoztató kérdések tisztázására való kísérlet volt Max Weber megértő társadalomtudományra vonatkozó elvei mentén, Bergson és mindenekelőtt Husserl tudatfilozófiai eszköztárának segítségével. Schütz tisztán látta, hogy a közgazdaságtani mellett az általános érvényű cselekvéstudomány pozícióját is betöltő osztrák gazdaságtani elmélet és annak korában legfejlettebb verziója, a misesi praxeológia csak akkor tud megbirkózni módszertani problémáival, ha képes leírni az individuális gazdasági aktorok döntéseit irányító szubbjektív értelemtulajdonítás végbemenetelét, és az egyes cselekvő szintjéről elemelkedve az értelemkonstitúció egyéni értelemtulajdonításokat megelőző interszubbjektív viszonyait is feltérképezi. A fő kritika, amelyet Schütz Weber ellen felhozott, és ami tudatfilozófiai vizsgálódásait motiválta, az volt, hogy Weber – kifejezett szándéka ellenére – nem volt képes pontosan megragadni a cselekvői értelem szubbjektivitását, és ennek, valamint az interakciós és a kontextuális viszonyok tematizálási hiánya miatt elmulasztotta az interszubbjektív – vagyis a társadalmi, a cselekvők viselkedését egymáshoz igazító – értelmi viszonyok kérdésének tisztázását. A weberi módszertan „megalapozásához” Schütz a művében két lépcsőben fogott hozzá. A könyv nagyjából első egyharmadában a legfontosabb Webert érintő kritikák ismertetése mellett a husserli fenomenológia módszerét követve a cselekvő szubbjektum belső időtudatának szintjére helyezkedve kísérelt meg tisztázni pár alapvető weberi fogalmat, majd a fenomenológiailag redukált szférát igen, de a fenomenológiai eredményeket és inspirációt nem hátrahagyva a mű további részében

⁹ Egyszersmind azonban jogos kritikának tette ki programját a fenomenológia előtt. Lásd pl. Peritore 1975.

kidolgozta a megértő társadalomtudományos módszernek a hétköznapi interszjektív viszonyokra való tekintettel megfogalmazott változatát (lásd Natanson 1970, Peritore 1975).

Schütz legfontosabb kritikája a következő: Weber tolmácsolásában a megértő módszer nem képes a szubjektív és az objektív értelem, vagyis a cselekvő privát értelme és a megfigyelő által a cselekvésnek tulajdonított kívülálló értelem megkülönböztetésére. Weber Schütz olvasatában összemosta a cselekvő és a kívülálló megfigyelő (aki egyaránt lehet pusztán társcelekvő vagy tudományos kutató) perspektíváit, és így sem a cselekvő, sem a kutató nézőpontjából adódó értelemtulajdonítási viszonyokat nem tudta teljes tisztaságukban megragadni. Ez a hiba alapvető fogalmi zavarokat vont maga után. Nem kevésbé központi fogalmak weberi definíciója kérdőjeleződik így meg, mint a cselekvés, a viselkedés, az indíték, vagy maga az értelem. Schütz ezután szisztematikusan elválasztja a cselekvő és a kívülálló megfigyelő szemszögének megfelelő elemeket. A rendkívül aprólékos elemzés elkerülhetetlenül közelít ahhoz a ponthoz, ahol az olvasó előtt egyértelműen világossá válik: az a bizonyos szubjektív szándékolt értelem, amire Schütz szerint Weber kíváncsi volt, a kívülálló szemszögéből tulajdonképpen megragadhatatlan. Schütz különleges teljesítménye éppen ennek a látszólag a megértő szociológiát ellehetetlenítő helyzetnek a sajátos feloldása. A társadalomtudománynak azt a típusosságot kell mozgósítania, amely Husserl szerint egyenesen a tudati működés alapja, és amint Schütz elsőként leírja, a normál társadalmi tevékenységnek is alapul szolgál. A társadalmi cselekvést az teszi lehetővé, hogy az egymáshoz igazodó cselekvők rendelkeznek egy olyan többé-kevésbé közös tipizálási sémával, melynek applikációja segítségével egymást tipikus cselekvőként, egymás cselekvését tipikus cselekvéseként azonosítják, és így képesek elvárásaikat és indítékaikat kölcsönösen egymásra vonatkoztatni. A tipizálási sémák ismerőség és idegenség dimenziója szerint tagoltak. A megkülönböztető attribútumokkal betöltött típus ismerős, relatíve pontos, de csak az adott típusra vonatkozóan alkalmazható megértést, a kevésbé betöltött, anonim típus csak hozzávetőleges, de általánosabb körben érvényes megértést tesz lehetővé. A társadalomtudós feladata – véli Schütz, az általános törvényszerűségek felkutatásában érdekelt bécsi közgazdászok tanítványa, és a történeti-kulturális egyediségek jelentőségét hangsúlyozó historizmus esküdt ellensége – *általános* modellek megalkotása. Ha mármost ezt a progresszív tipizálódást a társadalomtudományos modellalkotás területén érvényesítjük, akkor a teljes anonimitásában minden szubjektív adottságától megfosztott, és így teljes objektívításában megragadható *ideáltipikus* – ezt a fogalmat Schütz használja! – cselekvő modellhez jutunk. A modell őrzi a szubjektív *általános jegyeit*, de nem terheli a kiszámíthatatlan egyediség értelmében vett szubjektívítás. A tipizálás fonalát követő formalizálással Schütz így megoldást talált a kérdésre, hogy hogyan lehet a szubjektív értelemtulajdonításokra objektív érvényű tudományt alapozni. Egy ilyen, minden egyediségtől megfosztott, de az instabil lélek helyett objektíven megragadható általános tudatossággal felruházott cselekvőmodell az alapvető társadalmi viszonyok általános magyarázati modelljének kiindulópontjává válhat.

Schütz ezzel a markánsan formalizált, a hétköznapi idegenmegértésnek is alapul szolgáló progresszív anonimizálódási sémára építő elmélettel vélte meghaladni Weberet. A cselekvés és az értelem általános viszonyainak tisztázása mellett azonban arra is szükség volt, hogy Weber elmélete kiegészítésre kerüljön egy olyan általános kontextuális elemmel, ami a szubjektív értelmek egymáshoz hangolódását, vagyis az interakciót, valamint a pusztán értő megfigyelést is lehetővé teszi. Meg kell ragadni elméletileg azt a közös értelmi alapot, ami mindannyiunk számára megkérdőjelezhetetlenként adott, és ennyiben ismereteink közös hátterét, a társadalmi cselekvést lehetővé tevő alapját jelentik. Ezt a szerepet töltötte be Schütznel az életvilág fogalma.

A társadalmi világ értelemfeltel felépítése valójában nem Max Weber, hanem az osztrák gazdaságtan módszertani kérdéseinek közegében fogant. Nem másra ment itt ki a játék, mint arra, hogy Weber ideáltipikus módszerének *átértelmezésével* és a fenomenológia fogalmi eszközeivel Schütz megoldást találjon bécsi meste-reinek és kollégáinak kérdéseire, és *a minden tapasztalatot megelőzően érvényes a priori ismeretekkel szolgáló* tudomány állásait biztosítsa (Prendergast 1986). A bécsi közgazdászok az objektív értékelmélet feladása után az egyes gazdasági cselekvők szubjektív értékelése felé fordulva szembekerültek a problémával: miként lehetséges a szubjektív döntések magyarázata, ha sem a kísérleti pszichológia, sem a beleérzés-elmélet nem fogadható el? Schütz sajátos megoldása kiutat jelentett a pszichológia szorításából, és az azt megelőzően csak a pszichológia által betölthetőnek vélt űrt általános tudatfilozófiai magyarázatokkal töltötte be (vö. Dreher 2011).

Schütz a korrigálni szándékozott osztrák közgazdasági elmélet kulcslyukán keresztül tekintett Weber munkásságára. Az osztrák elmélet Weber segítségével két lépcsőben történő kiigazítását nulladikként éppen Weber elméletének sajátosan osztrák olvasata előzte meg: csak ez tette lehetővé az ideáltípus fogalmának teljesen általános érvényűvé tágítását és az értékvonatkozás kérdésének kiiktatását.

Schütz gyakori utalásokkal próbálta alátámasztani, hogy ő csupán a Weber által a generalizálás irányában már megtett első lépéseket folytatta. Az osztrák magyarázati igények túlzó voltával szembeni weberi kritika misesi kritikájával egyetértő Schütz éppen a weberi ideáltipikus elméletet tartotta alkalmasnak arra, hogy az a történelmi kötöttségektől megtisztítva *a priori* érvényes magyarázatok alapja legyen. Minél kevésbé betöltött a típus, annál pontosabb magyarázatot ad. Éppen ez a pontos magyarázat – és nem hipotézis – volt az, ami után a típust betöltő, empirikusan adott egyedi tényezők iránt kevésbé fogékony bécsi tudósok érdeklődtek. Webernél az ideáltípus olyan határfogalom volt, mely éppen az egyszerűségükben adott esetekkel való összehasonlítás végett volt jelentős. A Schütz-féle ideáltípus esetén sokkal kevésbé meghatározó a történelmi egyediségekkel való összehasonlítás igénye. Az „ideáltípust” – melyet valójában inkább Husserl eidetikus módszere és Ludwig von Mises ugyancsak képzeletbeli variációkkal operáló koncepciója ihletett, mintsem Weber neokantiánus gyökerű megfontolásai – Schütz nem az eszköz, hanem az önálló eredmény rangjával tüntette ki. Ez nem az az ideáltípus, aminek segítségével Weber a szociológiát *valóságtudományként* kívánta művelni (Weber 1998: 29). A történetileg adott konkrétum jelentősége Schütznél elillant, és a történelem helyét jellemző módon egy a kortársak, elődök és utódok világára vonatkozó roppant elvont és a weberi történelmi elemzések mélységét nélkülöző fejtegetés vette át. Az életvilág fogalmának Schütz általi bevezetése ennek fényében olvasandó: miként lehet a cselekvéseméleti modell tartalmatlanságát úgy meghaladni, hogy közben *ne* forduljunk a történelemhez?

Weber nem tartotta lehetségesnek általános érvényű társadalomtudományos magyarázati séma megalkotását, mivel a tényleges kutatásnak a történelmi-kulturális meghatározottságú értékszempontok belátása szerint kiiktathatatlan elemei. Schütz ennek ellenére kiiktatta őket. Míg Weber szerint a tudományos kérdésfelvetés már önmagában értékszempontok által meghatározott, és a kutatás során a kutató nem kerülheti el a vizsgált tárgyhöz kapcsolódóan érvényesülő, elemzendő értékvonatkozásokkal való érintkezést, addig az osztrák közgazdászok szerint a cselekvő választásait meghatározó értékek olyan *irracionális* adottságok, amikkel a tudományos kutatásnak semmi dolga sincs. A cselekvő értékszempontjaitól való rigorózus módszertani távolságtartás ezután szinte természetesen kapcsolódott össze az értékválasztások feltétlen tiszteletére épülő liberális *értékelköteletettséggel*. Schütz a Webernél még a szelekciók általános mechanizmusaként szolgáló értékvonatkozást az ér-

tékszempontoktól megtisztított, monolit pragmatikus meghatározottságra felépített relevanciaelméletre cserélte, ami pontosan megfelelt Mises és Schütz Weber igazi mondanivalóját olyannyira elfedő kijelentésének: minden cselekvés racionális.

Weber nem logikai alapon, hanem az értékszférák autonómiáját tiszteletben tartó felvállalt értékelkötelezettsége alapján követelte meg a tényleges értékmentesség lehetetlenségének esetén is iránymutató értékfüggetlenség elvének fenntartását. Schütznél az értékszempontok teljes spektrumának kiiktatása után, melyet az empirikus kutatástól tartott biztonságos távolság tett lehetővé, magától értetődő volt a tudományos kutató tényleges értékmentessége. Schütznél nemcsak a vizsgált tárgy, de az azt vizsgáló tudomány is ideális dimenzióban mozog.

Értékelés

Weber és Schütz tevékenysége számos ponton kapcsolódott egymáshoz. A cselekvők önálló értelemadásához fordulva egy olyan társadalomtudományos megközelítés útját egyengették, ami szembeszállt mind a pozitívizmussal, mind a naturalista és a romantikus pszichologizmussal, és mindketten becsületre méltó következetességgel kísérelték meg a hátrországukat jelentő elmélet – Webernél a historizmus, Schütznél az osztrák közgazdaságtani elmélet – korrekcióját. Összekötötte emellett őket az is, hogy következetesen ragaszkodtak az objektív tudomány eszméjéhez, és ezt a pozíciójukat annak ellenére tudták fenntartani, hogy közben – ha más-más szempontból is – de mindketten mélyen számot vetettek a nézőpontok különbségéből adódó perspektivikus eltérések jelentőségével. Mindezek ellenére mindkét elmélet jócskán hagyott maga után nyitott kérdéseket.

Noha a Weber által nyitva hagyott kérdéseket Schütz megválaszolni vélte, már csak a későbbi ún. fenomenológiai szociológia heterogén teljesítményére vetett pillantás is meggyőzhet arról, hogy programja folytatásának és alkalmazásának egyértelmű tervével Schütz adós maradt. Az időnként a fenomenológiai szociológia címke alá sorolt, egymástól igen eltérő megközelítések jóformán csak abban hasonlítanak, hogy mindnyájan Schützt jelölik meg elődjükként. De az, hogy a fenomenológiai szociológiából a Schütznél még egyértelműen fellelhető fenomenológiai kritériumok szerint bizonyosnak ítélt ismeretek iránti igény elillant, hogy benne a fenomenológia jelenléte esetenként pusztán „metaforikussá” vált,¹⁰ vagy hogy egy Schütztől eredendően idegen hermeneutikai szemlélet vált uralkodóvá, nem kis részben magának Schütznek köszönhető. Az elmélet empirikus applikációjának mikéntjére vonatkozó eligazítás hiánya mellett komoly problémákhoz vezetett a fenomenológiai elem instabilitása is. Az alter ego ego tudatában való konstitúciójának mikéntjére vonatkozó eredeti fenomenológiai interszubsztivitás-kérdés Schütznél megoldatlan maradt: a problémán átlépve korai könyvében éppen ahhoz a Husserlhez irányít, akinek választát a leghatározottabban elutasított (Schütz 1967: 98). A filozófiai probléma, amelyet Schütz a társadalomtudományok területére való érvénnyel megoldani vélt, újra és újra a felszínre került. Az abszolút érvényű ismeretek megragadására törekvő eredeti fenomenológiai program csak akkor jelenthette volna a társadalmi világra vonatkozó ugyancsak apodiktikusan evidens ismeretek kiindulópontját, ha sikerült volna e keretek között véghezvinni az interszubsztivitás kielégítő magyarázatát. Schütz ugyanis nem egy, a megérthetőség határai előtt tisztelettel adózó hermeneutika, hanem egy, a szigorú tudomány értelmében vett

¹⁰ A „fenomenológiai szociológiát” övező zavarokhoz lásd pl. Heap–Roth 1973.

tiszta fenomenológia és általános társadalomtudományos alaptudomány eszméjének volt elkötelezett híve (vö. Némedi 2005).¹¹ Amikor azonban – ekkor még kevésbé meggyőződésből, mint inkább kutatásstratégiai okból – túllépett az egológiai szférán, a természetes beállítódás generáltézisének az interszubbektivitás-probléma megoldásának hiányában fenomenológiailag megalapozatlan, ezért idegen deklarációjával megtörte az elemzés egységét. A szubjektív tapasztalás elsődlegességét és a közös világ eredendő adottságát Schütz a későbbiekben úgy tartotta meg egymás mellett, hogy a köztük lévő feszültség sosem szűnt meg (Costelloe 1996). A tiszta tapasztalás szintjén a fenomenológia által megőrizhetőnek vélt bizonyosságigény fenntartása nyílt ellentmondásba került az életvilág schützi koncepciójával, amiben nem történt meg a társadalmi élet legáltalánosabb invariáns struktúráinak az adott viszonyok közti természetes beállítódásnak alapjául szolgáló egyedi kulturális meghatározottságoiktól való kellően gondos elválasztása. Az életvilág *a priori* struktúrái ebből következőleg bizonyos értelemben túlterjeszkedtek, és benyomultak a meghatározott kulturális jelenségek által elfoglalt területre (Hall 1981). A kulturális-történeti egyediségek jelentőségét zárójelbe tévő program ezután alapvető hermeneutikai problémába ütközik: miként lehet a társadalmiság megrengethetetlen struktúráit megismerni úgy, hogy közben az épp ennek alapul szolgáló természetes beállítódás számára konstitutív jelentőségű egyedi adottságait zárójelbe tettük?¹² Miként lehetséges, hogy a tárgyatól teljes távolságot tartó megfigyelő megértheti a nemcsak anonim típusként, hanem empirikusan létezőként, egyszeri adottságában jelentőségteljessé váló társadalmi világot? Schütz tudományfelfogása olyan mérvű formalizálódást követelt meg az elmélettől, ami aztán a konkrét viszonyokra való alkalmazhatóságát kérdésessé tette. A Schütz örökösiként fellépő szociológusok különféle módon léptek át a nem is mindig regisztrált problémán – de ezt csak Schütz saját elképzeléseit megkerülve lehetett megtenni.

Megítélésem szerint Schütz megértő szociológiai variánsa egyszerre hozott előrelépést és visszalépést Max Weberéhez képest. Pont annak az értelmi viszonyok hátterét jelentő, Weber által nem tematizált területnek a kutatása előtt nyitotta meg az utat, melynek aztán a *weberi szempontok szerinti* jelentősége felismerésével végül is adós maradt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a megértés csak egy közös tapasztalati alap, az életvilág adottsága mellett lehetséges, de az életvilág leírása olyan formálisra sikeredett, hogy jelentős pluszmunkálatok nélkül egy weberi szemléletű társadalomkutatás nem sok hasznát veszi. Schütz hangsúlyozta: a társadalomtudós nem az életvilággal, hanem az életvilág *modelljével* dolgozik (Schütz 1962b: 255) – egy ilyen hozzáállással megfogalmazott elméletet jelenkorunk messzemenően empiriaorientált szociológiája csak nagy nehézségek árán alkalmazhat.

A valóságtól a modell irányába történő elmozdulás természetesen már Weber ideáltipikus módszerében benne rejlett. Szemben azonban Schütznek a tiszta tudományos fogalmiság megteremtését voltaképpen öncélnak tekintő programjával, Webernél mindez az empirikus egyediségében vizsgálni óhajtott tárgy mind pontosabb megragadását szolgálta.

A két koncepciónak az empirikus kutatással való markánsan különböző viszonya különösen jól megragadható a szerzőknek az adekvát társadalomtudományos magyarázat követelményeit illető elképzeléseinek összehasonlításával (Schutz 1967: 233). Mint ismeretes, Max Weber szerint az érvényes szociológiai vagy akár történe-

¹¹ Mezei Balázs (1998) hiánypótló tanulmányának fogalmiságában: Schütz a közvetlenség tudománya, a fenomenológia, és nem a közvetlenség tudománya, a hermeneutika híve volt. Mindennek bővebb kifejtéséhez lásd Havrančík 2016b.

¹² Vö. Heap–Roth 1973.

ti magyarázat kritériuma az, hogy a magyarázó hipotézis mind „értelem szerint”, mind kauzálisan adekvát-nak bizonyuljon.¹³ A kauzális adekvátság eleme, mely az empirikus ellenőrizhetőség követelményét képviselve Webernél nem volt kevésbé fontos, mint az értelem szerinti adekvátságé, Schütz módszertani írásaiban fokozatosan felolvadt. Fő művében a kauzális adekvátság elemét – melynek weberi megfogalmazása mögött korai kéz-iratai tanúsága szerint az okság mechanisztikus-objektivistikus szemléletének maradványát véli felfedezni – az értelem szerinti adekvátság *aleseteként* tárgyalja (Schutz 1967: 233), hogy aztán a későbbi tanulmányokból az adekvátság egységes posztulátuma alá sorolva az oksági motívum teljes egészében eltűnjön. Módszertani elvei-nek végső megfogalmazásaiban az értelem szerinti adekvátság, a tudományos és a hétköznapi értelmezés közti konzisztencia kérdésének Schütz kitüntetett figyelmet szentelt, ezzel szemben a kauzális adekvátság, vagyis a tapasztalatnak való megfelelés kritériuma, és így az empirikus alátámaszthatóság és ellenőrizhetőség kérdése egyáltalán nem került taglalásra.

Schütz tudományfelfogása szerint a társadalomtudós nézőpontja a közömbös megfigyelőé.¹⁴ A társadalom-tudós olyan kívülálló, akinek célja kizárólag a tudományos megismerés. Weber értékfüggetlenségi követelménye a leghatározottabb értékmentességgé transzformálva látszik megvalósulni ebben a programban. Mivel azon-ban Schütz az osztrák gazdaságtan, és elsősorban a Mises által propagált következetes, de kutatásstratégiailag rendkívül terhes következményekkel járó formáját választotta a megfigyeltek értékszempontjaitól való elméleti függetlenedésnek, voltaképpen felégette a hidat a megérteni vágyott és a megérteni vágyó között, és így egy a történeti-kulturális kontingenciák konstitutív jelentőségével számot vető hermeneutikai szemlélettel, de már a „naivan” az empirikus viszonyok felé forduló megértő szociológiával szemben is hátrányban lévőnek mutatkozik.

A Schütz-féle elméletből – melyet sokan alternatív tudásszociológiaként olvasnak – jellemző módon teljesen kiszorulnak a társadalmi valóságot¹⁵ átszövő *szembenállások*. A hatalom kérdése jóformán teljes egészében eliminálódik¹⁶ – ez egy Weber-követőtől legalábbis szokatlan húzás –, és az érdek mint olyan is pusztán az ér-tékviszonyoktól gondosan megtisztított, pragmatikus meglapozottságában is ártatlan relevanciaelmélet egyik alárendelt elemévé válik. A tudás társadalmi elosztása nem eredményez nyílt szembenállásokat, legfeljebb csen-des szerepkonfliktusokat (Schütz 1964). A társadalmi rend kérdését schützi kiindulópontból vizsgáló szerzőknél ennek megfelelően a rendre vonatkozó kérdés az értelmi viszonyokban lehorgonyzott rend kérdésévé transzfor-málódik. A társadalom stratifikációját merőben formálisan, és csak a „tudás társadalmi elosztása” szempontjából vizsgáló schützi leírások ezért nem bizonyulnak elégségesnek az empirikus társadalmi viszonyok feltérképezé-sénél (vö. Banega 2014).

¹³ „»Értelme szerint adekvátnak« nevezünk egy összefüggő viselkedést, amennyiben összefüggő részeinek kapcsolatát átlagos gondolkodási és érzelmi szokásaink szerint mint tipikus (ahogyan mondani szoktuk »helyes«) értelmi összefüggést fogadjuk él. »Kauzális adekvátságról« viszont csak egymásra következő folyamatoknál beszélünk, amennyiben a *tapasztalat szabályszerűsége* valószínűsíti, hogy a folyamatok csakugyan mindig ugyanabban a sorrendben következnek egymásra.” (Weber 1987: 43)

¹⁴ Némileg félrevezető, hogy a Schütz elmélete mögötti értékszempontokat jócskán túlhangsúlyozó életrajzíró *A résztvevő polgár* címet adta Schützről szóló monográfiájának (Barber 2004).

¹⁵ A szó schützi értelmében is. A megértő szociológia már csak azért sem lehet érzéketlen a társadalmi csoportok szembenállása iránt, mert az erre vonatkozó reflexió a hétköznapi diskurzusnak is jelentős részét képezi.

¹⁶ E tényt némileg enyhíti az a munka, amelyet az utóbbi évek Schütz-kutatása fordított annak bizonyítására, hogy a relevancia fo-galmához (Schutz 1970) kapcsolódva lehetőség nyílik a hatalom kérdésének taglalása.

Schütznél nemcsak a társadalmat keresztülszövő rétegződési viszonyok tematizálása, hanem az arra való reflexió is hiányzik, hogy az adott társadalmi berendezkedések nem kis részben intézmények szerkezetében adóttak. Érdeemes megfigyelni, hogy a *Gazdaság és társadalom* kezdő paragrafusainak oly terjedelmes elemzéseket szentelő Schütz a csupán pár oldallal későbbi, a Weber által ugyancsak a legalapvetőbb bevezető részeként közölt fejtegetéseket már nem követte. Schütz voltaképpen már az individuális cselekvő szintjén lekapcsolódik Weber ideáltipikus építkezéséről (Erdélyi 2003a), ami az intézményesedés szempontját szem előtt tartva jut el az egyéni cselekvőtől a renden át egészen az államig. A társadalom Schütznél nem intézményekből, hanem a formális kapcsolati viszonyoknak a közvetettség mértékét követő egymásra rétegződéséből épül fel. A voltaképpeni egyediséget hordozó elemek, mint az abszolút módon adott ismeretek érvényesülését nem befolyásoló, de azok vonatkozásában nem is különösebben érdekes kontingens tényezők eliminálódtak a schützi elméletből. Ez nemcsak Max Weber, de általában az empirikus szemléletű szociológia szellemével éles ellentétben ment végbe.

Noha Weber nem törekedett arra, hogy a schützi mélységekben alapozza meg elméletét, Schütz eredményeit nem söpörhette volna le az asztalról. Az értelem szubjektív és interszjektív konstitúciójára vonatkozó kutatások új fejezetet nyitottak a megértő szociológiában, annak ellenére, hogy a Schütz által felvetett módon sem a szubjektivitás, sem az interszjektivitás nem volt probléma Webernél. A helyes típusalkotás kritériumaira vonatkozó terjedelmes schützi fejtegetések valóban új szintre emelték az adekvát magyarázat utáni elméleti hajszá színvonalát.¹⁷ A természetes beállítódás talaján álló cselekvők értelmi egymásra hangolódásának mikéntjét bemutatva Schütz olyan tisztázó munkát végzett el, ami nélkül a társadalmi cselekvés magyarázata valóban hiányos volt, és ezen az úton járva a társadalmi cselekvés kitüntetett, de Weber által elhanyagolt típusához, az interakció elemzéséhez is eljutott. Emellett rámutatott, hogy a kutató cselekvésre irányuló megértése csak egy speciális applikációja a megértés hétköznapi menetének, és rögzítette, miben különböznek a tudományos és a hétköznapi megfigyelő szempontjai.

Az életvilágnak mint a cselekvések összehangolását lehetővé tévő alapnak a vizsgálata valóban új távlatot nyitott meg a megértő szociológia történetében (vö. Eberle 2014). Összességében tehát elmondható, hogy Schütz tevékenysége valóban értékes hozzájárulás a megértő szociológia ügyéhez. Az értelem konstitúciójának szubjektív és interszjektív viszonyait megvilágító eredmények kétségtelenül meglévő űrt töltöttek be.

Az empirikus kutatáshoz való viszony mellett a legfontosabb különbség a két program közt a történelmi-kulturális egyediségek jelentőségének eltérő megítélése. Weber ez utóbbiakat konstitutív jelentőségűnek vélte, ezért egy időbeli és térbeli meghatározottságotól eloldott általános érvényű társadalomtudományos elmélet létrehozását irreleváns feladatnak tartotta (Oakes 1977). Schütz ezzel szemben nem érdeklődött az egyediségek iránt, és éppen azokat az invariáns adottságokat és struktúrákat kívánta feltérképezni, amelyek stabilitását a kontingenciák érintetlenül hagyják. Schütz nem vett tudomást a történelem menetéről, Weber pedig nem vett tudomást arról, hogy a történelmet előre adott stabil struktúrák hordozzák. Mindezekből sajnos nem következik az, hogy a két elméletet egyszerűen összeadva léphetnénk előre. Schütz valóban szükséges megalapozó munkálatokat végzett el Weber elméletén, ugyanakkor az a merev tudományelméleti kiindulópont, ami Schütz sajátja

¹⁷ Lásd ehhez pl. Carroll 1982, McLain 1981. Az adekvátság kérdésével kapcsolatos diskurzusban a későbbiekben több neves teoretikus, így Anthony Giddens és Zygmunt Bauman is részt vett.

volt, az empirikus kutatás lehetőségének vonatkozásában Weber mögé sorolta. Weber részben éppen kidolgozatlansága miatt hajlékony módszertanához képest Schützé ebből a szempontból visszalépés.

Schütz az egyes gazdasági cselekvő elméletét Weber segítségével a teljes értékű társadalmi cselekvő elméletévé transzformálta, és a racionális cselekvés modellkonstrukciójának azóta is kivételes mélységű elméleti megalapozása után, annak kereteit belátva a cselekvés racionális modellkonstrukciójának igényével, az értelem szerinti adekvátság weberi követelménye által megindokolt monumentális kiegészítésként fogott hozzá az életvilág szerkezetének feltérképezéséhez. Korai halála és műveinek különös utóélete¹⁸ megakadályozta, hogy utódai ott folytassák a munkát, ahol ő tulajdonképpen abbahagyta. A későbbi szociológia elsősorban az életvilág schützi fogalmához mint tudásszociológiai kiindulópontához kapcsolódott. A megértő szociológiai szándéknak ez nem mondott ellent, de a Schütz által mindvégig roppant fontosnak tartott (Eberle 2014) cselekvéseméleti szintű megalapozás jelentősége számottevően csökkent. A megértő szociológia *megalapozásának* igénye voltaképpen feloldódott abban a későbbi, tágran definiált megértő szociológiai mozgalomban, amelyben kényelmesen megfért Weber és Schütz mellett a schützi programmal *előzményeiben*¹⁹ közös szimbolikus interakcionizmus, az etnometodológia és a különféle hermeneutikailag orientált irányzatok. A módszertani individualista megértő szociológiai kezdeményezés sajátos módon mind Parsons,²⁰ mind a vele szemben Schütz utódaiként fellépő Berger–Luckmann szerzőpáros közismert munkájában (Berger–Luckmann 1998) határozott durkheimi irányt vett; a kortárs módszertani individualista elméletek legtekintélyesebb képviselője, a racionális döntések elmélete némileg család módon emlékezik meg elődjeként Weberről, Schütz tevékenységét, aki viszont a „racionalista” cselekvéseméletek – már Weberének is – az elődjéül szolgáló osztrák közgazdasági elméletnek az egyik legeredetibb teoretikusa volt, a legteljesebb negligálás jellemzi.²¹ A parsonsi funkcionalizmus vélt antihumanizmusával szembehelyezkedő, jelentős részben Schützből merítő, „humanista” szociológiaelmélet térnyerésével úgy kezdődött új fejezet a megértő szociológia történetében, hogy egy tiszteletre méltó hagyomány lezáratlanul feledésbe merült. A jócskán felforgatott elméleti terepen azután már kényelmesen megfért egymás mellett Weber és Schütz módszertani individualizmusa Mead és Durkheim kollektivizmusával, és elhárultak az akadályok a megértés viszonyait a nyelvi mintázatok objektivitására és a szabálykövetés különböző formáira alapozva magyarázni óhajtó igényesebb és kevésbé igényes elméletek elől.

Schütz követői különös módon éppen a már Husserlnél is oly problémás életvilág-fogalomhoz kapcsolódtak.²² Schütznél az életvilág fogalmában összemosódik a társadalmi világ invariáns struktúrájának és az előze-

¹⁸ Az életművet összegző kétkötetes mű, *Az életvilág struktúrái* (Schütz–Luckmann 1979) már Thomas Luckmann által íródott meg Schütz jegyzetei, de nem teljesen Schütz elképzelései alapján. (Barber 2004, Eberle 2014). A korai bécsi kéziratok és tanulmányok, melyek új megvilágításba helyezték az életművet, csak több évtizedes késéssel jelentek meg (vö. Augier 1999). Az életmű egyes elemei még mindig nem kerültek publikálásra.

¹⁹ Mindenekelőtt Bergson, valamint William James hatásáról van szó. Lásd Wagner 1983.

²⁰ Lásd már Parsons 1937, Havrancsik 2012.

²¹ Különösen értékes, ám elszigetelt kivétel: Esser 1991. Ennél még az osztrák közgazdaságtan mai közvetlen utódai is nagyvonalúbbnak bizonyultak, lásd Eberle 2009. A kortárs módszertani individualista elméletek és Schütz kapcsolatához lásd Havrancsik 2015.

²² A szociológiai használatú életvilágfogalom némely problémájának ismertetéséhez lásd Karácsony 1995.

tesen adott konkrét kulturális környezetnek a koncepciója.²³ A későbbi szociológia – és például az ezen a téren kétségtelenül következetesen eljáró Jürgen Habermas (2011) – ezt a problémát úgy oldotta fel, hogy a konkrét egyedi életvilág elképzelését helyezte előtérbe.²⁴ Tekinthejtük ezt egy a fenomenológiai felől a hermeneutikai megalapozás felé való elmozdulásnak. Schütz már nem érthette meg Hans-Georg Gadamer korszakos művének, az *Igazság és módszer*nek (Gadamer 1984) a megjelenését, ami a humán tudományos elméleti szintér jelentős átrendeződéséhez vezetett. Adja magát az a lehetőség, hogy Schütz munkáját hermeneutikai irányban haladjuk meg.²⁵ Reményeim szerint megelőző fejtegetéseim ráirányították a figyelmet arra, hogy egy ilyen lépés bár termékeny lehet, határozott ellentétben áll Schütz álláspontjával. Elég csak arra az ismert szembenállásra utalnom, amelyet Schütz tanúsított a hermeneutikai szemlélet irányában nyitott mannheimi tudásszociológiával szemben,²⁶ vagy arra a tényre, hogy a Methodenstreit utórezgéseire idején szocializálódó Schütz munkásságában nem hogy a klasszikus hermeneutika, de még a historizmus képviselőire való hivatkozás is rendkívül ritka. Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy Schütz munkássága nem folytatható egy hermeneutikai – a történeti-kulturális egyediségek konstitutív jelentőségét felismerve Weberhez jobban kapcsolódó – irányban. Schütz eredményeiből voltaképpen éppen ez a ma már természetesnek tűnő hermeneutikai dimenzió hiányzik. De érdemes figyelembe vennünk, hogy miért ódzkodott Schütz az ilyen „historista elhajlásoktól”: az egyediségek jelentőségének túlhangsúlyozása olyan konstruktivizmushoz vezet, ami a kontingenciák esetlegességének szolgáltatja ki a tudományos magyarázatot, a relativizmus martalékává téve azt. A történelmi-kulturális relativitásnak még a gondosan megfogalmazott tudományos igényű elméletek általi elismerése is könnyedén maga után vonja azt az eredményt, hogy a magyarázatban a kontingenciák hatóköre észrevétlenül túlterjeszkedik tényleges területén, hogy végül a társadalomtudományos magyarázat alapját is kikezdje.²⁷ Minden társadalmi konstrukció – hirdetik sokan éppen Schützre hivatkozva. Ha azonban nem tudjuk definiálni, mit jelentenek a „minden”, a „társadalmi”, és a „konstrukció” szavak, voltaképpen nem meghaladtuk, hanem visszautasítottuk a társadalmi viszonyok megértésének feladatát. Ennél a schützi *megalapozási* kísérlet kétségtelenül többet nyújt.

Irodalom²⁸

Augier, M. (1999): Some Notes on Alfred Schutz and the Austrian School of Economics: Review of Alfred Schutz's Collected Papers, Vol. IV. Edited by H. Wagner – G. Psathas – F. Kersten (1996). *Review of Austrian Economics*, 11: 145-162. http://www.gmu.edu/depts/rae/archives/VOL11_1-2_1999/augier.pdf

²³ Ennek megfelelője már Husserlnél is megtalálható, lásd Marx 1970.

²⁴ Lásd még ennek kapcsán Hernádi 1990.

²⁵ Lásd pl. Hall 1981, vö. Staudigl–Berguno 2014. A hermeneutika mint filozófiai irányzat mindeddig nem tüntette ki Schützt a megítélésem szerint öt megillető figyelemmel. A schützi életműben rejlő hermeneutikai potenciálhoz lásd Havrancsik 2016b.

²⁶ Lásd pl. Schütz 1964.

²⁷ A népszerű félreértés tisztázásához, miszerint Schütz egy kvázi-historista relativista konstruktivizmus előfutárának lenne tekinthető, lásd Srubar 1984, Prendergast 1986.

²⁸ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2017. 02. 06.

- Backhaus, G. (1998): Georg Simmel as an Eidetic Social Scientist. *Sociological Theory*, 16 (3), 260–281. <https://culturalapparatus.wordpress.com/georg-simmel-as-an-eidetic-social-scientist>
- Banega, H. M. R. (2014): Stock Of Knowledge As Determined By Class Position: A Marxist Phenomenology? *Schutzian Research*, 6, 47–60.
- Barber, M. D. (2004): *The Participating Citizen. A Biography of Alfred Schutz*. Albany: State University of New York Press.
- Berger, P. L. – Luckmann, T. (1998): *A valóság társadalmi felépítése: tudásszociológiai értekezés*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Carroll, R. (1982): Adequacy in Interpretative Sociology: a Discussion of Some of the Issues and Implications of Alfred Schutz's Postulate of Adequacy. *The Sociological Review*, 30 (3), 392–406.
- Costelloe, T. E. (1996): Between the Subject and Sociology: Alfred Schutz's Phenomenology of the Life-World. *Human Studies*, 19 (3), 247–266.
- Dreher, J. (2011): Alfred Schutz. In G. Ritzer – J. Stepnisky (eds.): *The Wiley-Blackwell Companion to Major Social Theorists*. Vol. I. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Eberle, T. S. (2009): In Search for Aprioris: Schutz's Life-World Analysis and Mises's Praxeology. In H. Nasu – G. Psathas – L. Embree – I. Srubar (eds.): *Alfred Schutz and his intellectual partners*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH. https://www.alexandria.unisg.ch/50867/1/Eberle_Thomas_2009_In%20Search%20for%20Aprioris.pdf
- Eberle, T. S. (2014): Methodological Implications of Phenomenological Life-World Analysis. In M. Staudigl – G. Berguno (eds.): *Schutzian Phenomenology and Hermeneutic Traditions*. Dordrecht: Springer.
- Erdélyi Á. (1993): *Max Weber Amerikában*. Budapest: Scientia Humana.
- Erdélyi Á. (2003a): A társadalmi világ ideáltipikus felépítése. In uő: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 13–38.
- Erdélyi Á. (2003b): Történelem és teória között. In uő: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex, 79–106.
- Esser, H. (1991): *Alltagshandeln und Verstehen : zum Verhältnis von erklärender und verstehender Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und „Rational Choice“*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, H.-G. (1984): *Igazság és módszer: egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest: Gondolat.
- Habermas, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Hall, J. R. (1981): Max Weber's Methodological Strategy and Comparative Lifeworld Phenomenology. *Human Studies*, 4 (2), 153–165. http://www.academia.edu/5442079/Max_Webers_Methodological_Strategy_and_Comparative_Lifeworld_Phenomenology
- Havrancsik D. (2012): A félreértések dialógusa. Talcott Parsons és Alfred Schütz vitájának tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 22 (3), 54–81. http://www.szociologia.hu/dynamic/he12_0640_01_beliv_v2_havrancsikdaniel.pdf
- Havrancsik D. (2015): Methodological Individualism. The Merits of a Schutzian Perspective. *Schutzian Research*, 7, 65–87.
- Havrancsik D. (2016a): Fenomenológia és társadalomtudomány: Alfred Schütz protoszociológiája. *Különbség*, 16 (1), 111–125. <http://www.kulonbsegfolyoirat.hu/index.php/kulonbseg/article/view/201/184>

- Havrancsik D. (2016b): *Toward an Even More General Theory of Understanding*. Schutzian Theory as Proto-Hermeneutics. Kézirat.
- Heap, J. L. – Roth, P. A. (1973): On Phenomenological Sociology. *American Sociological Review*, 38 (3), 354–367.
- Hernádi M. (1990): A cselekvések értelmezése. In uő: *Kisbetűs történelem*. Budapest: Gondolat, 212–224.
- Husserl, E.: *Kartezianus elmékedések. Ötödik elmékedés*. Budapest: Atlantisz, 105–169.
- Karácsony A. (1995): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: Osiris.
- Marx, W. (1970): The Life-World and the Particular Sub-Worlds. In M. Natanson (ed.): *Phenomenology and Social Reality*. Essays in Memory of Alfred Schutz. Hague: Martinus Nijhoff, 62–72.
- Mezei B. (1998): A fenomenológia és a hermeneutika elemi ontológiája. In uő: *A lélek és a másik*. Jan Patočka és a fenomenológia. Budapest: Atlantisz, 222–231. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/9059/file/Lelekesamasik.pdf>
- McLain, R. (1981): The Postulate of Adequacy: Phenomenological Sociology and the Paradox of Science and Sociality. *Human Studies*, 4 (2), 105–130.
- Mommsen, W. J. (2000): Max Weber's „Grand Sociology”: The Origins and Composition of *Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie*. *History and Theory*, 39 (3), 364–383.
- Natanson, M. (1970): Alfred Schutz on Social Reality and Social Science. In Maurice Natanson (ed.): *Phenomenology and Social Reality. Essays in Memory of Alfred Schutz*. Hague: Martinus Nijhoff.
- Némedi, D. (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Oakes, G. (1977): The Verstehen Thesis and the Foundations of Max Weber's Methodology. *History and Theory*, 16 (1), 11–29.
- Parsons, T. (1937): *The Structure of Social Action*. Glencoe: The Free Press.
- Peritore, N. P. (1975): Some Problems in Alfred Schutz's Phenomenological Methodology. *The American Political Science Review*, 69 (1), 132–140.
- Prendergast, C. (1986): Alfred Schutz and the Austrian School of Economics. *American Journal of Sociology*, 92 (1), 1–26.
- Ringer, F. (1997): *Max Weber's Methodology*. The Unification of the Cultural and Social Sciences. Cambridge: Harvard University Press.
- Schütz, A. (1932): *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie. Wien: Julius Springer.
- Schutz, A. (1962a): Phenomenology and the Social Sciences. In *Collected Papers*. Vol. I: The Problem of Social Reality. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, A. (1962b): On Multiple Realities. In *Collected Papers*. Vol. I: The Problem of Social Reality. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, A. (1964): The Well-Informed Citizen: An Essay on the Social Distribution of Knowledge. In *Collected Papers*. Vol. II: Studies in Social Theory. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, A. (1966): The Problem of Transcendental Intersubjectivity in Husserl. In *Collected Papers*. Vol. III. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, A. (1967): *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press.

- Schutz, A. (1970): *Reflections on the Problem of Relevance*. New Haven: Yale University Press.
- Schütz, A. – Luckmann, T. (1979): *Strukturen der Lebenswelt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Srubar, I. (1984): On the Origin of 'Phenomenological' Sociology. In K. H. Wolff (ed.): *Alfred Schutz: Appraisals and Developments*. Hague: Martinus Nijhoff.
- Staudigl, M. – Berguno, G. (eds.): *Schutzian Phenomenology and Hermeneutic Traditions*. Dordrecht: Springer.
- Wagner, H. R. (1983): *Phenomenology of Consciousness and Sociology of the Life-World*. Edmonton, Canada: The University of Alberta Press.
- Weber, M. (1985a): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M. (1985b): R. Stammlers „Überwindung“ der materialistischen Geschichtsauffassung. In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan*. Budapest: KJK.
- Weber, M. (1998): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In uő: *Tanulmányok*. Budapest: Osiris, 20–68.
- Weber, M. (2003): A megértő szociológia néhány kategóriájáról. In Erdélyi Ágnes: *A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Budapest: Typotex.
- Winch, P. (1988): *A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zaret, D. (1980): From Weber to Parsons and Schutz: The Eclipse of History in Modern Social Theory. *American Journal of Sociology*, 85 (5), 180–1201. http://is.muni.cz/el/1423/jaro2012/SOC256/um/32152239/1_zaret.pdf